

17. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм. – К.: Вища школа, 1994. – 190с.
18. Краткая географическая энциклопедия. Т.2. / Редактор А.А.Григорьев. – М.: Сов. энциклопедия. – 1961. – 377с.
19. Куценко Л.В. Фольклор у системі літературного краєзнавства // Українська мова і література в школі. – 1991. – №2. – С.40.
20. Мазюк В.Л., Пугач В.Г. Українознавство. – К.: Зодіак – Еко, 1994. – 390с.
21. Морітз Я. Система професійної підготовки вчителя і шляхи її оптимізації в умовах розвитку сучасної освіти в Польщі: Автореферат дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Морітз Януш. – К., 2004. – 41с.
22. Навчання і виховання учнів 2 класу. Методичний посібник для вчителів / Упорядник О.Я.Савченко. – К.: Видавництво ПШ, 2003. – 608с.
23. Навчання і виховання учнів 3 класу. Методичний посібник для вчителів / Упорядник О.Я.Савченко. – К.: Видавництво ПШ, 2004. – 512с.
24. Навчання і виховання учнів 1 класу. Методичний посібник для вчителів / Упорядник О.Я.Савченко. – К.: Видавництво ПШ, 2002. – 464с.
25. Обозний В.В. Краєзнавча підготовка вчителя: теоретичні і організаційно-практичні аспекти / За ред. проф. Л.П.Вовк. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2001. – 254с.
26. Огієнко Н.М. Дидактичні умови ефективного використання краєзнавчого матеріалу на уроках у початкових класах: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. / Інститут педагогіки АПН України, 1997. – 202с.
27. Педагогічне краєзнавство Черкащини: Підручник: За заг. ред Н.С.Побірченко. – Умань: РВЦ “Софія”, 2008. – 130с.
28. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1 – 4 класи. – К.: ПШ, 2004.
29. Русова С. Краєзнавство в народній школі // Шляхи виховання і навчання. – Львів, 1993. – VII річник. – Кн.1. – 28 с.
30. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підр. для студ. пед.факультетів. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.
31. Сухомлинський В.А. Проблемы воспитания всесторонне развитой личности // Избр.произв.: в 5-ти томах. – Т.1. – К.: Рад.школа, 1979. – 686с.
32. Українська Радянська енциклопедія. Т.5. – К. – 1980. – 568с.
33. Шуляр В. Теоретико-методичні засади уроків літератури рідного краю // Укр. літ. в загальноосвітній школі. – К., 2006. – №7. – 21 с.

УДК 372.212.3

О.В. Лобова

ЗМІСТ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Статтю присвячено аналізу змістового компонента загальної музичної освіти. Визначено рівні, структуру, основні принципи підбору змісту музичної освіти молодших школярів.

The article is devoted to the analysis of content component of primary musical education. Levels, structure, main principles of selection of the content of musical education of junior pupils are defined.

Зміст освіти є педагогічною категорією, яка значною мірою визначає сутність та ефективність функціонування певних освітніх систем. У зв'язку з цим розробка різноманітних проблем змісту шкільної освіти є предметом цілеспрямованої уваги провідних українських педагогів (Т.Байбара, В.Бондар, Н.Бібік, І.Гудзик, М.Вашуленко, Н.Коваль, Ю.Мальований, Л.Масол, О.Савченко, О.Хорошківська та ін.). Незважаючи на значний науковий доробок щодо розробки проблем освітнього змісту, є низка питань, пов'язаних з теорією та практикою змісту музичної освіти школярів. На сучасному етапі розвитку

педагогічної науки категорія змісту освіти не набула однозначного тлумачення щодо її визначення, структури, функцій тощо. Дослідження й обґрунтування потребують визначення рівнів змісту загальної музичної освіти; структурних компонентів освітнього змісту, підходів до вибору та конструювання змісту музичного навчання школярів. Висвітлення авторських підходів до розробки означених питань є метою нашої статті.

Змістовий компонент освіти має різноманітні трактування: від широкого – абстрактного змісту навчання – до вузького, реалізованого у безпосередній взаємодії на уроці. Наприклад, в “Українському педагогічному словнику” зміст освіти трактується широко та багатопланово – як система: наукових знань про природу, суспільство, людське мислення; практичних умінь і навичок та способів діяльності; світоглядних, моральних, естетичних ідей та відповідної поведінки, якими повинен оволодіти учень у процесі навчання [2: 137]. В.Мадзігон підкреслює роль змісту освіти у становленні людини, розглядаючи його як своєрідну “модель підготовки молодого покоління до життя” та один з провідних чинників ефективності навчання й виховання [6: 30].

Є низка більш вузьких і цілеспрямованих визначень змісту освіти. Так, О.Михайличенко розглядає його як предмет дидактики, що “включає точно окреслену систему знань, умінь і навичок, які передбачені певним освітнім рівнем у структурі національної системи освіти” [4: 154]. Зміст освіти, констатує вчений, зосереджений у навчальному плані, навчальних програмах, підручниках, навчальних посібниках. При цьому слід мати на увазі, що зміст програм і навчальних книг набуває певних (часто досить суттєвих) змін у контексті реального навчально-виховного процесу, який вибудовується вчителем залежно від конкретних умов: професійної компетентності педагога, особливостей конкретного дитячого колективу, технічного обладнання кабінету тощо. Тому можна цілком погодитися з думкою Вол. Бондара про те, що “слід розрізняти зміст освіти як ідеалізовану інформативну складову програм і підручників і реальну, що функціонує в діяльності вчителя й учнів на уроці” та що ідеалізований зміст може перетворитися у реальний лише тоді, коли розробники програм і підручників враховуватимуть закономірності, принципи, розвивально-виховні можливості навчання тощо [2: 16].

Отже, змістовий компонент можна розглядати як сутнісний стрижень системи освіти (музичної зокрема), рівнями якого є: 1) абстрактний, широкий і різноплановий зміст навчального предмета, “кількісні” можливості реалізації якого зумовлені навчальним планом; 2) певний обсяг абстрактного змісту освіти, визначений Державним стандартом; 3) узагальнений зміст предмета, адаптований для вчителя у навчальній програмі; 4) конкретний зміст, адаптований для учнів у навчальних книгах: зокрема, підручниках і посібниках, в яких викладено відповідно основний і додатковий зміст освіти; 5) реальний зміст уроку, що ґрунтується на змісті програми та навчальних книг, проте коригується відповідно до певних умов навчально-виховного процесу.

Види змісту освіти можна диференціювати за рівнем стабільності. Найбільш сталим і довговічним є зміст навчального предмета, визначений Державним стандартом. Він є основою для створення навчальних програм, зміст яких періодично змінюється у відповідності із загальними педагогічними тенденціями та авторськими підходами. Ще більш динамічним і варіативним є конкретний зміст підручників і посібників, адже за однією програмою може бути створено декілька навчальних книг, які суттєво відрізнятимуться за якісними та кількісними параметрами змісту. Отже, цілком погоджуємося з твердженням О.Савченко, що зміст кожного предмета “передбачає наявність двох частин – інваріантного (незмінного) ядра, яке переглядається порівняно рідко, і варіативної частини – оболонки, яка має порівняно швидко реагувати на запити суспільства і систематично оновлюватися й переглядатися” [7: 49].

Найбільшою мінливістю та варіативністю відзначений реальний зміст навчання, який зумовлюється конкретикою шкільного повсякдення. Зазначимо, що при створенні власної моделі ми прагнули максимально наблизити ідеальний зміст програми та підручника з

музики до реалій шкільного життя, враховуючи різні умови викладання музики, особливості засвоєння навчального предмета учнями різного рівня розвитку тощо.

Загальні тенденції розуміння сутності змісту освіти віддзеркалюються й на розбудові змісту початкового навчання, в якому, на думку О.Савченко, мають відбиватися чотири основні елементи: система знань про природу, людину, суспільство, техніку тощо; система загальних способів навчальної діяльності; досвід індивідуальної творчої діяльності; досвід емоційно-вольового, морального, естетичного ставлення людини до навколишньої дійсності, вміння користуватися системою цінностей суспільства. Отже, підсумовує Олександра Яківна, “сучасний зміст початкового навчання має бути багатокомпонентним і національним, бо це – об’єктивна передумова реалізації його розвивальних і виховних функцій” [там само, с. 49].

Не можна не погодитися з думкою щодо надання освітньому змісту не лише навчальних, а й розвивально-виховних функцій. Адже справжня освіченість, наголошував В.Сухомлинський, полягає в гармонії: знання забезпечують оптимальний рівень загального розумового розвитку людини, який, в свою чергу, “сприяє постійному зростанню здатності до оволодіння новими знаннями” [8: 97]. Особистісно-розвивальну роль змісту як особливість гуманістичної концепції освіти підкреслює В.Кремень, зазначаючи, що гуманісти розглядають сенс і зміст освіти “як необхідну умову для особистісного самовираження людини, як можливість найбільш повно й адекватно відповідати природі людської особистості” [6: 17].

Безумовно, сучасна педагогічна наука права щодо високої оцінки ролі освітнього змісту в розвитку й формуванні особистості. Ще більш вагомим значення мають набувати розвивально-виховні функції змісту музичної освіти, адже до середньої ланки традиційного “тріо” *вчитель – навчальний матеріал – учень* додається музичне мистецтво з його здатністю безпосередньо залучати дитину до світу прекрасного, впливати на її психоемоційний стан, надавати можливість впровадження різноманітних художньо-творчих видів музично-естетичної діяльності.

Отже, враховуючи мистецьку природу навчального предмета “Музика” та переломлюючи наведені вище структурні моделі на побудову змісту музичної освіти, можна вважати, що його *основними структурними компонентами є*:

- 1) когнітивний (теоретичний) – система знань про музичне мистецтво та його взаємозв’язки у ланках *музика – людина; музика – інші види мистецтв* тощо;
- 2) діяльнісний (практичний) – комплекс способів загальнонавчальної та музично-естетичної діяльності, зокрема, слухацької та виконавської (різних видів музикування);
- 3) загально-розвивальний – спрямування на розвиток мотивації навчання, уваги, пам’яті, мислення, емоційності, комунікативності, фізичного здоров’я та інших загальних характеристик дитини на уроці музики;
- 4) музично-розвивальний – система завдань, спрямованих на розвиток мотивації музично-естетичної діяльності, музичного слуху, чуття ритму та інших музичних здібностей молодших школярів;
- 5) креативний – досвід індивідуальної творчої діяльності у сприйманні та виконанні музики, вокальній та інструментальній імпровізації тощо, результатом якого є розвиток творчих здібностей дитини;
- 6) оцінно-рефлексивний – практика емоційно-оцінного ставлення учня до творів мистецтва, а також власних творчих спроб у різноманітних видах музично-естетичної діяльності;
- 7) аксіологічно-виховний – ознайомлення учня засобами мистецтва з системою загальнолюдських цінностей і набуття ним відповідного естетичного, емоційного, морального досвіду через зміст музичних, а також змістовно споріднених літературних і візуальних творів.

Слід зазначити, що ці компоненти не існують ізольовано і лише їх комплексне поєднання сприятиме повноцінній реалізації освітньої, розвивальної та виховної функцій музичної освіти.

Загальний зміст навчання набуває своєї ефективності лише за умови доцільності добору та конструювання конкретного навчального змісту, оптимальності його дидактичної обробки та методичного впровадження. Добір змісту музичної освіти молодших школярів у нашому дослідженні зумовлені: загальними тенденціями реформування освітнього простору; особливостями конструювання змісту початкової загальної освіти; змістовою специфікою музичної (мистецької) освіти; власними підходами до вирішення проблем змісту загальної музичної освіти молодших школярів.

Сучасні підходи до добору й удосконалення *змісту початкової освіти* розкриває О.Савченко, визначаючи основними принципами його реформування гуманітаризацію, диференціацію та інтеграцію, адже, “їх реалізація має на меті формування творчої особистості як умови і результату повноцінного процесу навчання” [7: 44]. Пріоритетами добору й удосконалення змісту навчання для початкової ланки освіти Олександра Яківна визначає спрямованість на загальний і різнобічний розвиток дітей та повноцінне оволодіння всіма компонентами навчальної діяльності, у зв’язку з чим необхідно одночасно враховувати: наступність і перспективність змісту; його потенційні можливості для взаємозв’язку навчання, виховання і розвитку; можливість достатнього за тривалістю і частотністю впливу на кінцеві результати навчання; об’єктивні передумови для організації навчальної діяльності різних рівнів складності [там само, с. 49-50].

На реформуванні змісту музичної освіти відбиваються прогресивні ідеї сучасної педагогічної думки, зокрема, гуманізації, гуманітаризації, особистісної орієнтованості освіти, інтеграції знань, посилення творчої активності суб’єктів навчання. Досить глибокого відображення у галузі музичної освіти знайшли тенденції культурологізації освітнього змісту, розуміння мистецтва як носія світоглядних функцій, проблеми різнорівневої інтеграції музичної освіти.

У сучасній системі шкільного навчання музики суттєвого значення набуває інтеграція музичного мистецтва із “суміжними” галузями: літературою, театром, візуальними мистецтвами. На наш погляд, залучення до уроків музики творів інших видів мистецтв збагачує та урізноманітнює навчальну діяльність, створює передумови для зіставлення, порівняння, а отже, більш глибокого розуміння художніх образів і розумового та творчого розвитку школярів. Проблемними у цій галузі є питання щодо кількісних і якісних параметрів використання на уроці музики літературних і візуальних творів.

Актуальною проблемою конструювання змісту музичної освіти школярів є добір музичних творів для слухання та виконання. Досвід минулих десятиріч свідчить, що на формуванні музичного репертуару значною мірою відбивалися соціально-політичні запити суспільства. На наш погляд, репертуарний зміст сучасних шкільних програм і підручників з музики має:

- відповідати вимогам емоційно-образної доступності віку слухачів і вокальним можливостям виконавців (із врахуванням різних рівнів складності);
- гармонійно поєднувати національне та загальнолюдське, даючи повноцінне уявлення про рідну культуру та водночас віддзеркалюючи часове і “географічне” розмаїття культурного простору;
- містити народні та професійні твори з урахуванням змістової, жанрової та стильової різноманітності, надаючи дитині можливості усвідомити широту та розмаїття музичного мистецтва;
- вирізнятися художньою цінністю та гуманістичною спрямованістю, мати певний виховний “стрижень”, створюючи передумови для різнобічного (естетичного, морального, патріотичного, духовного, громадянського тощо) виховання особистості;

- мати певний розвивальний резерв, створюючи передумови для різнобічного розвитку особистості, зокрема, надавати можливість упровадження різноманітних додаткових (у т.ч. творчих) видів діяльності: інсценування, виконання у ролях, вокальна, ритмічна, пластична імпровізація, складанням виконавського плану і т.п.;
- підпорядковуватися *календарному* або *тематичному* принципам добору, тобто відповідати певній темі за порою року (часом вивчення) або за змістом і в музичному плані;
- бути особистісно привабливим – цікавим, приємним, захоплюючим для школяра, відповідати його життєвим та естетичним потребам.

Серед актуальних і неоднозначно вирішуваних проблем загальної музичної освіти – питання про місце музично-теоретичних знань у змісті шкільного навчання музики. Будучи вже тривалий час предметом суперечок фахівців, це питання вирішується по-різному: від досить глибокого занурення у технологічний світ музичного мистецтва – до повного заперечення вивчення будь-яких елементів нотної грамоти та спеціальних музичних термінів. На наш погляд, твердження про неприпустимість використання будь-яких елементів нотної грамоти і відповідної термінології є безпідставним, оскільки:

- 1) ані Державний стандарт, ані нові державні програми з музики для 1-4 класів та з музичного мистецтва для 5-8 класів таких обмежень не містять. Навпаки, серед основних завдань, наприклад, останньої програми (Б.Фільц та ін.) виділено “формування уявлень про сутність, види та жанри музичного мистецтва, особливості його інтонаційно-образної мови, засвоєння основних понять та відповідної термінології...”, а серед основних змістових блоків визначено: “практичне засвоєння основних музичних понять та необхідної музичної термінології, усвідомлення особливостей музичної мови, специфіки вираження художньої інформації в музиці” [5: 2-7];
- 2) на сучасному уроці музики фактично неможливо уникнути ознайомлення з поняттями “нота”, “пауза”, “реприза”, “висота і тривалість звуків”, “ритм”, “темп”, з основами стеження за напрямом руху мелодії та виконання простих ритмічних мотивів тощо, оскільки ці слова та дії активно використовуються у процесі вокальної роботи та інших видів музикування, а також під час аналізу музичних творів (а ці види музично-естетичної діяльності, як відомо, є обов’язковими на уроках музики);
- 3) виникає закономірне питання: чому українські діти не можуть здобути уявлення про музичні терміни і символи, які відомі будь-якій освіченій людині в усьому світі?

На наш погляд, питання про місце музично-теоретичних знань у змісті шкільного навчання музики має вирішуватися позитивно. Досвід подання такого матеріалу у наших посібниках (1996, 1998) і підручниках (2003, 2004) свідчить, що умовами його успішного засвоєння молодшими школярами є цікава та доступна форма викладу, нерозривний зв’язок теоретичних відомостей з “живою” музикою.

Проте, зважаючи на сучасні загально-педагогічні тенденції мінімізації змісту освіти, слід уникати зайвої деталізації та занадто глибокого занурення у вивчення такого матеріалу. Тому у підручниках, створених за новою програмою “Музика” (2006), ми переглянули обсяг і глибину введення музично-теоретичних понять у бік зменшення, більш тісно пов’язали методи їх подання з музичними творами тощо. Водночас, для надання можливостей диференційованого навчання, у межах навчальних тем розробили систему додаткових відомостей і завдань підвищеної складності “Для допитливих”.

Отже, зміст сучасної шкільної освіти є одним із провідних чинників формування різнобічно та гармонійно розвиненої особистості. Проте для повноцінної реалізації освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання освітній зміст має бути ретельно відібраний, свідомо спрямований на досягнення поставленої мети, особистісно збагачений і розширений

щодо компонентного складу. Основними *принципами відбору навчального змісту* музичної освіти молодших школярів ми визначили:

- необхідний і достатній рівень відображення загального змісту предмету “Музика” у поєднанні з доступною, цікавою для дитини формою його викладу;
- врахування потенційних можливостей змісту освіти (у тому числі мистецьких творів) для комплексної реалізації освітньої, виховної та розвивальної функцій навчання;
- гуманістичну спрямованість змісту освіти (зокрема, художніх творів), врахування його потенційних можливостей для усвідомлення школярем національних і загальнолюдських цінностей, різнобічного виховання дитини;
- закладання у навчальний зміст можливостей для різнобічного розвитку учнів у повноцінній і різноманітній музично-естетичній діяльності через розлогу систему словесних, практичних і наочних методів навчання;
- повноцінна реалізація у змісті культуротворчих і світоглядних функцій, різнопланове й об’єктивне відображення у ньому розмаїття явищ музичної культури та життя;
- розвантаження учнів через мінімізацію основного змісту з одночасним уведенням додаткового матеріалу як засобу “надання можливостей”, тобто диференціації навчання за різними рівнями складності;
- наступність побудови змісту на всіх рівнях: у межах навчальної теми, тематичного блоку, річного та “міжрічного” тематичного змісту, загального змісту музичної освіти у початковій та основній школі.

Основними “ланками” реалізації змісту музичної освіти у нашій моделі є: 1) навчальна програма, яка визначила конкретний предметний зміст музичної освіти молодших школярів (розробляється з 1989 року, рекомендована МОН у 2003 році, затверджена – у 2006 році) [3]; 2) підручники, в яких науковий “дорослий” зміст музичної освіти перетворився на цікавий і доступний дитині; 3) робочі зошити, в яких “дитячий” зміст набув більш детального втілення та різноманітного практичного спрямування.

Теоретичне обґрунтування реалізації змістового компонента музичної освіти молодших школярів у зазначених “ланках” є предметом наших подальших наукових розробок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар В.І. Дидактика. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Лобова О.В. Музика // Програми для середньої загальноосвітньої школи: 1-4 класи. – К.: Початкова школа, 2006. – С. 372-393.
4. Михайличенко О.В. Основи загальної та музичної педагогіки: теорія та історія: Навч. посібник для студентів музичних спеціальностей. – Суми: Вид-во “Наука”, 2004. – 210 с.
5. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Музичне мистецтво (5-8 класи): 5 клас / Б.М.Фільц та ін. // Мистецтво та освіта. – 2005. – № 1. – С. 2-7.
6. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 – 2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. – Частина 1. – Харків: “ОВС”, 2002. – 640 с.
7. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.
8. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1. – С. 55-206.